

■ Litteraturoversikter

Åberg, Pelle, 2008. *Translating Popular Education: Civil Society Cooperation between Sweden and Estonia*. Stockholm Studies in Politics 124. Stockholm: Stockholm University

---

MIKKO LAGERSPETZ¹

I maj granskades i Stockholm Pelle Åbergs doktorsavhandling i statskunskap. Avhandlingen kan sägas ingå i flera olika större sammanhang. För det första är den en del av det arbete som nu under flera års tid gjorts vid Södertörns högskola för att belysa den samhällsliga utvecklingen i Östeuropa, särskilt i de baltiska länderna. De undersökningar som gjorts har ofta utgått från ett perspektiv med den demokratiska utvecklingen och de berörda ländernas internationella läge i fokus.

För det andra är avhandlingen ett inlägg i diskussionen om det transnationella medborgarsamhället. Många av oss samhällsvetare har blivit socialiserade i att uppfatta vårt forskningsobjekt som någonting vars gränser sammanfaller med de politiska gränserna av en nationalstat. Både staten och medborgarsamhället (eller det civila samhället; se dock Mats Dahlkvists (1995) diskussion av terminologin!) har företrädesvis blivit analyserade inom ramen för vad Ulrich Beck (1998: 42-46) i sin bok om globalisering kallar för "containerteorin om samhället" – ett syn-

sätt med utgångspunkt i, att det väsentligaste i våra undersökningar kan fångas utan att vi behöver hänvisa till faktorer som befinner sig utanför vårt eget samhälle. Som Beck påpekar i samma bok, har den ekonomiska och kommunikationsmässiga globaliseringen medfört, att det numera finns både ett behov av och en möjlighet till en globalisering av även den medborgerliga aktivismen. I sin doktorsavhandling framställer Pelle Åberg sitt forskningstema – samarbetet mellan Arbetarnas Bildningsförbund (ABF) i Sverige och *Avatud Hariduse Liit* (AHL; Förbundet för öppen utbildning, min översättning) i Estland som en del av denna process.

För det tredje har avhandlingens frågeställning att göra med den både teoretiskt och praktiskt viktiga frågan om demokratiens överförbarhet. I början av 1990-talet, som även utgör början för den tidsperiod som Åberg betraktar i sin undersökning, uppfattades demokratiseringen av de före detta realsocialistiska länderna allmänt som en visserligen omfattande, men dock relativt smärtfri och förutsägbar process. Denna uppfattning var rådande både i de berörda länderna själva och i så kallade gamla demokratier. I de sistnämnda länderna delades denna åsikt även av flertalet politiska kommentatorer, analytiker och samhällsvetare. Optimismen illustreras väl av det då allmänt brukade ordet "transition", eller övergång. Mellan det auktoritära förgångna och den demokratiska framtiden trodde man sig se en färdigt utstakad väg, som skulle bestå i en direkt övertagning av de västliga demokratiska institutionerna. Efterhand kan vi konstatera, att optimismen i Väst baserade sig i ett slags

---

1 Mikko Lagerspets är professor i sociologi vid Åbo Akademi.
E-post: mikko.lagerspetz@abo.fi

hemmablindhet. Å ena sidan underskattade man den egentliga variation som finns bland olika demokratiska modeller – vilken ju medför, att varje övertagning av någon enstaka institutionell modell måste föregås av en mängd beslut och förhandlingar med företrädare för olika både inhemska och internationella intressen (några av vilka kanske skulle föredra en annorlunda modell). Å andra sidan visade det sig efteråt, att man även i Väst saknade tillräcklig insyn på de icke-institutionella förutsättningarna som en fungerande demokrati behöver.

För att fungera, måste de demokratiska institutionerna vara förankrade i en kultur, som både stöder dem och godkänner det politiska beslutsfattandet som ett uttryck för samhällets egna strävanden, och som själv inte uppvisar överdrivet hierarkiska eller auktoritära drag. En av de mer kända analytikerna av den östeuropeiska omvälvningen var Ralf Dahrendorf, som redan i 1990 i flera sammanhang (och i lite olika versioner; t.ex. Dahrendorf 1990: 92-93) framförde ett ofta citerat påstående: en revolution kan genomföras under loppet av sex hektiska dagar; ett fritt parlamentsval går att genomföras i sex veckor; genomförandet av konstitutionella reformer kräver sex månader; efter sex år låter de ekonomiska reformernas positiva effekter sig kännas. Den yttersta förutsättningen för ett fritt och demokratiskt samhälle är emellertid uppkomsten av medborgarsamhället, och för skapandet av dess grundvalar räcker kanske inte ens en period av sextio år.

Åbergs avhandling befattar sig alltså med ett konkret fall av samarbete mellan en svensk och en estnisk medborgarorganisation. Samarbetet inleddes kort efter det att Estland blivit återupprättat som demokratisk stat i 1991, efter femtio år av sovjetisk överhögheit. I och med Estlands

inträde i Europeiska Unionen 2004 uppfattades behovet av från grannländerna finansierade samarbetsprojekt som mindre, och de hade också vid det laget – som avhandlingen uttrycker det (s 201) – ”tynat bort”. Vi har alltså att göra med en analys av skeendena under ett dussintal år. Dessa år var också avgörande för Estlands utveckling till en demokratisk stat med bl. a. en aktiv (om än fortfarande liten) sektor av frivilligorganisationer. Under denna period bekantade sig med och övertog esterna många sådana tänkesätt och praktiker som karakteriserar medborgarsamhället i de gamla demokratierna men som var undertryckta eller okända i samhällen av sovjetisk typ. Åberg undersöker denna process med hjälp av intervjuer av anställda och aktivister främst från två icke-statliga organisationer – ABF i Sverige och AHL i Estland – samt med verksamhetsberättelser och andra dokument som belyser deras verksamhet. Vid granskningen av sitt tema använder han sig av en teoretisk modell koncentrerat kring begreppet ”översättning” (*translation*). I stället för att betrakta nämnda process som en mekanisk övertagning eller diffusion av främmande tankegod, beaktar Åberg de förändringar som de nya idéerna undergick i och med att de anlände i den nya, estniska kontexten. Han framställer sina egna empiriska rön i en struktur som följer de olika delarna av översättningsprocessen – hurdana de idéer och praktiker var som skulle exporteras; hur de kom att ”redigeras” i en ny kulturell och social omgivning; och i vilken mån och form de sedan blivit institutionaliserade i mottagarlandet.

Efter en allmän presentation av forskningstemat och de därmed förknippade teorierna visar Åberg utgångsläget för aktörerna – de inom folkbildningen aktiva organisationerna ABF och AHL, tillsammans med deras samhälleliga och historis-

ka bakgrund. Därefter presenteras både vad de av den svenska organisationen erbjudna nya idéerna bestod i, och en diskussion av mottagarnas intresse och färdighet att tillägna sig nya idéer och organisatoriska former. ABF:s syn på folkbildning och på sin egen uppgift var nära förknippade med organisationens förankring i arbetarrörelsen och socialdemokratin. Den till utomlands riktade verksamheten främjades både av en tradition av internationell solidaritet och av att den svenska staten kanaliserade en del av sitt utländska stöd för projekt som utfördes av icke-statliga organisationer. Folkbildningen skulle inte endast handla om att förse deltagarna med nya kunskaper och färdigheter, utan också om att sprida en kultur av demokratiskt deltagande. De estniska aktivisternas villighet att motta de nya idéerna bottnade sig i att sovjettidens modell av vuxenutbildning uppfattades som inadekvat, att Sverige upplevdes som kulturellt närstående, och inte minst i att ABF kunde förse samarbetsprojekten med lärarkrafter, läromaterial och finansiering.

Vidare visar Åberg, hur de av ABF erbjudna idéerna och verksamhetsformerna ändå inte kom att tas över av det estniska AHL i oförändrad form. De genomgick en förvandling som av författaren kallas för ”redigering” (*editing*). De av AHL organiserade kursernas karaktär som studiecirklar – en viktig del av ABF:s utbildningsideologi – kom att fästas mindre vikt vid. I stället kom AHL:s kurser att behålla mer gemensamma drag med formell utbildning, samtidigt som lärarkrafterna i högre grad än i Sverige bestod av akademiker. Den socialdemokratiska ideologins betydelse tonades ned; AHL saknade en med ABF jämförbar stark förankring i arbetarrörelsen, och organisatorerna tyckte sig vara tvungna att räkna med den avoghet mot allehanda politiska ideologier

som under den nya självständigheten fortsatt att karakterisera mycket av det estniska samhället. Trots försöken från ABF:s sida att på likställda villkor inkludera de inhemska aktivisterna i planerandet av den gemensamma verksamheten, uppfattades svenskarna då och då av esterna som patroniserande och som ovilliga eller oförmögna att beakta de lokala förhållandena. Åberg förklarar de ändringar som ”redigeringen” innebar främst med hjälp av kulturella faktorer och av att socialdemokratin och arbetarrörelsen inte i Estland besatt en likadan ställning som de gjorde i Sverige.

I alla fall vittnar intervjuerna om att de estniska samarbetspartners upplevde sig ha fått nya viktiga insyner på folkbildningen. De övertygades om att en inlärnings-situation med fördel kan göras mer jämlik än vad som tidigare varit vanligt. De svenska aktivisterna kunde likaledes konstatera, att deras egen uppfattning om sambandet mellan folkbildning och demokrati blivit klarare och mer medveten i och med att de fått ett nytt slags erfarenhet av transnationell verksamhet. Efter att de större svensk-estniska samarbetsprojekten på detta område tagit slut, har mindre, lokala projekt dock fortsatt. Dessutom har estniska organisationer och lärare varit verksamma i nya samarbetsprojekt som riktar sig till vuxenutbildare i Ryssland och som för vidare de idéer som esterna förvärvat sig inom loppet av det svensk-estniska samarbetet. Däremot tycks den paraplyorganisation som var ABF:s främsta samarbetspartner, dvs. AHL, mer eller mindre ha blivit lagd på is, kanske i väntan på bättre tider och ny finansiering. Utvärderingen av de av Åberg betraktade processernas sista fas, institutionaliseringen (*institutionalization*) av det som blivit lärt, blir alltså blandad.

I sin behandling av översättningsprocesserna har Åberg valt att betona vikten av kulturella och organisatoriska aspekter. Samtidigt består mottagarlandets och den mottagande organisationens lokala kontext förstås i fler faktorer än dessa. Utgången av samarbetet inom folkbildningen kommer i sista hand ändå att avgöras av mycket konkreta saker: finansieringsmekanismernas detaljer, kursernas innehåll, kursernas deltagarantal, vem de är som deltar. Åbergs undersökning ger en insyn på hur samarbetet uppfattades av anställda och aktivister i nyckelposition, men innehåller däremot inte mycket information om hur verksamheten såg ut som konkretast, inte ens i form av statistik. Därför förblir mycket av hans analys på en relativt hög abstraktionsnivå – den blir framför allt en återspeglning av de allmänna bedömningar som de två organisationerna själva kommit fram till. Det är företrädesvis det organisatoriska samarbetet, inte den konkreta verksamheten i form av kurser och studiecirklar som blir beskrivet. På det mer konkreta planet kunde man t ex begrunda i vilken grad de målsättningar som gällde utbildningens inklusivitet och tillgänglighet för alla samhällsgrupper egentligen uppnåddes, man kunde diskutera betydelsen av esternas större betoning på formella, mer traditionella inlärningsformer. Vad jag vill poängtera här är att det hur den praktiska verksamheten kom att se ut ingalunda är neutralt ur ”idéernas” synpunkt. Synen på samarbetet som en översättningsprocess skulle därför kunna berikas av en jämförelse av arbetet även på den allra lägsta gräsrotsnivån i de två länderna. För att uttrycka det kunskapssociologiskt kunde man säga att våra värderingar och föreställningar om världen – det som även gestaltar den politiska kulturen – konstrueras genom social praktik.

Medborgarsamhället är ett för avhandlingens teoretiska bakgrund viktigt begrepp. I sin användning av termen utgår Åberg från att den omfattar organisationer som juridiskt sett inte är statliga; ”medborgarsamhället” blir då närmast liktydigt med den ofta använda termen ”tredje sektor”. ABF och AHL räknas alltså som representanter av medborgarsamhället på grund av sin formella status. Med en hänvisning till Tocqueville (s 13) karakteriserar författaren icke-statliga organisationer som skolor för demokrati. Men samtidigt förbigår han en annan, minst lika viktig aspekt som Tocqueville betonar, nämligen att organisationerna utgör av staten oberoende maktcentra som just därför är i stånd att värna medborgarnas rättigheter och intressen mot alltför långt gående statlig inblandning. Med tanke på hur ABF och dess utlandsverksamhet finansierades kan man emellertid fråga sig, om organisationen inte snarare borde uppfattas som en statens förlängning, ett verktyg i den svenska statens utrikespolitiska handlingsprogram. Som även Åberg själv nämner (s 66), ägde redan organisationens grundande rum mycket tack vare att det fanns statligt understöd att tillgå. Man kan över huvudtaget undra över den relativa osynligheten av maktfrågor i en avhandling som skrivits av en statsvetare om medborgarsamhället i ett land i begrepp att införa demokratiskt styre och samtidigt återuppbygga praktiskt taget hela sin statsapparat.

Det är också osäkert, om Åbergs undersökning vinner någonting på det att han förklarar sig utgå från ett socialkonstruktivistiskt perspektiv (s 21-22). Som jag ser det, tycks frågeställningen, datainsamlingen och analysen i det här fallet inte kräva någon särskild förankring i just detta epistemologiska och ontologiska synsätt. Men det (eller andra vetenskapsteoretiska ställ-

ningstaganden) är kanske snarare någonting som är behövligt för doktorsavhandlingen som litterär genre? Om det är så, kan granskaren förnöjd konstatera att kravet uppfyllts medan de övriga läsarna lugnt kan fortsätta läsandet utan att låta sig störas.

Pelle Åbergs undersökning behandlar ett tema som har, som sagt, stor både praktisk och teoretisk betydelse. Trots att den handlar om en viss, historiskt och geografiskt begränsad process, kan frågan om möjligheterna för en överföring av demokrati antas behålla sin aktualitet i översebar framtid. Det är viktigt att inse, såsom författaren påpekar, att demokratins utveckling alltid till stor del kommer att bero på motsvarande värderingars förankring i samhället. I lika stor grad som medborgare i en demokratisk stat behöver kunskaper om hur samhället fungerar och om hurdana normer som är demokratiska, är de i behov av högst konkreta erfarenheter av hur demokratin kan se ut i

praktiken, i den allra närmaste omgivningen. En överföring av demokratiska lagar och institutioner måste därför beledsagas av en överföring av demokratisk kultur.

Det är dock oundvikligt, att den demokratiska kulturen måste, för att bli inrotad, bli inpassad i samhällets allmänna kontext. Perspektivet av ”översättning” snarare än ”överföring” är ägnad att understryka detta.

Referenser

- Beck, Ulrich, 1998. *Vad innebär globaliseringen? Missuppfattningar och möjliga politiska svar*. Göteborg: Daidalos
- Dahlkvist, Mats, 1995. ”Det civila samhället” i samhällsteori och samhällsdebatt. En kritisk analys, s 153-230 i Lars Trägårdh (red.), *Civilt samhälle kontra offentlig sektor*. Stockholm: SNS Förlag
- Dahrendorf, Ralf, 1990. *Reflections on the Revolutions in Europe*. London: Chatto & Winds